

Erdély anyanyelvi, nemzetiségi és felekezeti statisztikája, 1880–1992

A Magyarság és Európa 1994. 4. számában megjelent tanulmány bővített és módosított változata

A bukaresti statisztikai hivatalban befejeződött az 1992. januári népszámlálás adatainak feldolgozása. A munkálatok eredményeit tartalmazó, várhatóan gazdag adattár bizonyosan sokat forgatott eszébe lesz a mai romániai (s ezen belül a nemzetiségi) társadalom kutatóinak. A népszámlálás pillanatfelvétele persze nem csak a jelen, hanem egyúttal a múlt metszete is, hiszen benne az etnodemográfiai viszonyokban évtizedek során lezajlott, nem egyszer végletes változások eredményei örökítődnek meg. E folyamatok lenyomata a frissebb és a régebbi adatok egybevetésével, a különböző népességszámbavételek egymáshoz viszonyításával hívható elő.

A megjelenítendő kép elsőként a területi idősorokban körvonalazódik. Az összegző számoszlopok mintegy eligazodni segítenek a megismerés keresztútjain: tüzetesebb vizsgálódást igénylő részletekre irányítják figyelmünket, erősítik vagy cáfolják előfeltevéseinket, eddig nem gondolt szempontok figyelembevételére, új hipotézisek megfogalmazására ösztönöznek. A statisztikai vizsgálódások útvesztőiből visszatérve pedig, felfedezéseinket másokkal megosztva a szemléletes argumentáció eszközei.

Alapvető gond, hogy a folytonos közigazgatási változások lehetetlenné teszik az eredeti publikációk hosszú távú, regionális összehasonlítását. Fáradtságos aprómunkával azonban a régebbi adatok a mai közigazgatási beosztás szerint átszámíthatók. A feldolgozó munkák közül egy most befejeződött; teljes körű közzétételére első ízben e hasábokon kerül sor. Összeállításunk – mellyel egy eddig hiányzó segédeszközt kívántunk a kérdéskör tanulmányozóinak keze ügyébe adni – a hivatalos népszámlálások etnikai vonatkozású adatait tartalmazza a jelenkori Erdély területén: az első „hivatalosan hiteles” nemzetiségi felvételtől, vagyis az anyanyelvi hovatartozásra először 1880-ban rákérdező magyarországi censzustól a legutóbbi, 1992. évi népesség-számbavételig.

Mindenekelőtt a táblázatok forgatásához szükséges legfontosabb tudnivalókat ismertetjük. Az adatsorok a megyék román megnevezésének betűrendjében követik egymást. Az idők során Kárpáton túli megyékhez került, vagy onnan idecsatolt töredék területek adatait nem részletezzük. A változások kikövetkeztethetők az összesített adatokból, melyek minden esetben a közlés időpontjában érvényes közigazgatási határok szerint értendők. A feldolgozás során – ahol lehetett – tekintetbe vettük a megye- és országhatárokkal megosztott községek hovatartozását is. Az ezzel kapcsolatos tudnivalókat e munka előző részközlése¹ tartalmazza. Meg kell említeni, hogy a korábbi változatból kimaradtak a Máramaros megyei Lonka 1900., 1910. és 1941. évi, illetőleg a mai Temes megyéhez tartozó Battyánháza 1900. és 1910. évi adatai.

Az összeállítás az anyanyelvi, nemzetiségi és felekezeti hovatartozás adataira terjed ki, az első kettőt közös számoszlopban elrendezve. Az anyanyelvi számokat vastag szedés különbözteti meg a nemzetiség szerintiétől. Az 1956. évi – a maitól eltérő közigazgatás szerint publikált, de községsorosan nem részletezett – etnikai adatok csak aprólékos számítás eredményezte becslés alapján, kerekített értékekkel voltak beállíthatók a mai megyebeosztás idősoraiba. Becsült értékeket kellett alkalmazni 1910-ben és 1920-ban Kovászna és Brassó megyéknél is, mivel a köztük megosztott, nagy lélekszámú – túlnyomóan románok lakta – Magyarbodza egészében történő ide- vagy odasorolása jelentősen torzította volna a Kovászna megyei adatsort. A másodlagos számításokat az 1880. évi magyar népszámlálás esetében sem lehetett megkerülni. Ez ugyanis a beszélni, koruknál fogva nem tudó gyermekeknél az anyanyelvet nem mutatta ki. Ezért 1880-ban két adatsort talál az olvasó. Az elsőt az eredeti közlésnek megfelelően; itt a beszélni nem tudók száma az egyéb rovat után zárójelben következik. Az alatta lévő sor ugyanezeket az adatokat tartalmazza megfelelő kiegészítéssel, azaz a beszélni nem tudókat – a statisztikai hivatal korabeli eljárását követve – az egyes anyanyelvek között, számarányuknak megfelelően településenként szétosztva. A becsült, illetőleg következtetett értékeket minden esetben kurzív szedés jelzi.

1880-ban és 1890-ben a katonák anyanyelvi és felekezeti adatait községenként nem részletezték.

Így a feldolgozott számok csak a polgári népességre vonatkoznak. A teljes népesség lélekszáma a jelenkori Erdély területén mindkét alkalommal hozzávetőleg 30 ezerrel magasabb.

A hely szűkössége miatt az anyanyelvi és nemzetiségi adatokat csupán az Erdély etnikai arculatát meghatározó főbb nemzetiségek – románok, magyarok, németek, zsidók (illetőleg jiddis anyanyelvűek) és cigányok – szerint részleteztük. A zsidók (jiddis anyanyelvűek) és cigányok száma az egyéb rovat után következik, annak összegébe belevéve. Ha e két kategória a népszámlálás során nem szerepel önálló ismérvként, vagy számukat a nyilvánosságra hozott publikációk nem részletezik, hiányukat ... jelzi. Megjegyzendő, hogy 1910-ig a magyar népszámlálások a jiddisül beszélőket német anyanyelvűként vették föl.

1977-ben és 1992-ben az összeírók a román, magyar és német mellett külön kategóriaként kezelték az arománokat, macedorománokat, székelyeket, csángókat, szászokat és svábokat. A táblázatok összeállítása során e csoportokat – az általános közlési gyakorlatnak megfelelően – értelemszerűen egységesítettük. Közülük a csángók ez egyéb rovatban vannak számon tartva.

A fenti megfontolás alapján a felekezeti táblázatokban is csak a történelmi múltra visszatekintő hagyományos vallásokat szerepeltettük, jóllehet, a század elejétől kezdve fokozatosan egyre nagyobb tért nyernek az egyéb vallási közösségek, kis- és szabadegyházak is. Körüket az 1992. évi közlés példás gazdagsággal részletezi. A szász egyháztól különvált, s véglegesen 1948-ban elismert, zömében magyarokúakat tömörítő zsinatpresbiteri evangélikus felekezet hívei most ugyancsak önálló rovatot kaptak. A korábban az ágostai evangélikusok között számon tartott csoport elkülönítése etnikai meghatározottsága miatt is indokolt. Ennek megfelelően a felekezeti táblázat vonatkozó oszlopában 1992-ben a felső sor az ágostai, az alatta lévő pedig a zsinatpresbiteri evangélikus hívek számát közli.

Az adatok forrásai: a megfelelő népszámlálási kötetek. Kivétel az 1890. évi népszámlálás, melynek településenkénti részletezése az 1892. évi helységnévtárban lelhető fel. Az 1977-es végleges adatokat ténylegesen csak másfél évtized múltán, az 1992. évi népszámlálás előzetes eredményeit tartalmazó kiadványban tették közre. A legutóbbi census megyénkénti végleges eredményeit a közelmúltban publikálta a bukaresti statisztikai szolgálat népszámlálási kiadványsorozatának első kötetében.

Az 1920. évi közigazgatási célú erdélyi összeírást szintén beiktattuk az adatsorok közé. Hangsúlyozzuk azonban, hogy ez esetben egy félhivatalos, helyi adatfelvételtől van szó, közlési hibáktól sem mentesen. Minősítésétől függetlenül azonban ma is figyelembe veendő munka. A felvétel időpontjában még nem mindenütt rögzültek Románia határai. A mai Temes megye peremén három – később Jugoszláviához került – község is beleesett az összeírásba (összesen 7820 lélekkel). Adataikat az erdélyi összeg magában foglalja, a Temes megyeiből viszont értelemszerűen hiányoznak. Több, jugoszláv megszállás alatti település viszont kimaradt a felvételtől. Egyikük Krassó-Szörény megyében található (1910. évi lélekszáma 1153 fő), további tizenkettő pedig a mai Temes megye területén (1910-ben összesen 27 586, többségében német lakossal). A nagyarányú elvándorlás mellett ezzel is magyarázható a megye akkori adatainak szembevető ingadozása.

Mint utaltunk rá, a statikus népszámlálási adatsorok a jelenkori Erdély demográfiatörténetének csupán illusztratív állóképei. Átfogó értelmezésükre, a háttér folyamatok részletes bemutatására e helyütt nem vállalkozhatunk. A (szám)sorok között is olvasni kívánók azonban az utóbbi időkben megjelent néhány tanulmányból eligazítást nyerhetnek. Mindenekelőtt Nyárády R. Károly munkásságára hívjuk fel a figyelmet. Nyomtatásban eddig egyetlen műve jelent meg.² Erdély népesedéstörténete összefoglaló címet viselő nagyszabású forrásfeldolgozása sajnos félbemaradt, munkájának folytatása csupán töredékes kéziratként hozzáférhető. Egyedülálló vállalkozásának eredményeit több feldolgozás (pl. Illyés Elemér Erdély-monográfiája s az akadémiai Erdély történet III. kötete) is hasznosította. A kitűnő magánkutató stúdiumainak eredményeit egy szűkebb pázmát vizsgáló, csak korlátozottan hozzáférhető, ám megállapításait, módszerességét és szemléletformáló hatását tekintve egyaránt revelatív alapvetésben összegezte³ A szélesebb körben is publikus feldolgozások közül elsőként Klinger András nagyívű tanulmányát ajánljuk az olvasó figyelmébe.⁴ Ebben az 1850 és 1977 közötti időszak etnodemográfiai folyamatait tekinti át a KSH adatbázisára alapozva. Sebők László ugyane témakört a hivatalos számadatok és a reálisan becsülhető értékek közötti eltérésekre összpontosítva vizsgálja 1910-zel kezdődően.⁵ A frissebben megjelent írások közül még Dávid Zoltán tanulmányait említhetjük, melyekben szerzőjük a legutolsó népszámlálás előzetes eredményeiben tükröződő változásokat összegzi.⁶

E munkákat aktuális érdekük miatt emeltük ki a vonatkozó szakirodalom végeláthatatlan sorából. Természetesen illő visszautalni az előzményekre is. Legkivált Rónai András, Schneller Károly, vagy Vita Sándor munkásságára. Ők a két világháború között, közvetlen érdekeltként ugyan, de – Gáll Ernő kifejezésével élve – a „zürzavaros publicisztika és az apologetikus nemzeti tudomány” szélsőségeitől mentesen, példászerű tárgyilagossággal kezelték a hatalomváltással fordulatot vett nemzetiségi viszonylatok érzékeny témakörét. A ma kutatója csak az ő nyomdokaikon haladva – a mit sem változott kisebbségi sors nyomasztó tényeitől kötve, de az érzelmi béklyókon lazítva – közelíthet felelősséggel a számadatokhoz. A továbbiakban néhány értelmezési szempont önkényes kiemelésével a mellékelt idősorok tanulságainak hasonló szellemű felidézésére teszünk kísérletet, tovább fűzve említett népszámlálás-történeti áttekintésünk néhány gondolatát.

Elsőként az anyanyelvi és nemzetiségi, illetőleg a magyar és román adatfelvételek közti feltűnő különbség ötlük a szemünkbe. Ellentmondásaik leglátványosabb módon az 1920. évi erdélyi népességszámbavételben összegeződnek. Nem véletlenül: a román hatóságoknak ez az első összeírása a mai Erdély területén, mégpedig a magyar népszámlálásokétól merőben eltérő kritérium, az úgynevezett „népi eredet” vizsgálata alapján. A „sok próbát kiállt” magyar adatokkal való nyilvánvaló összeférhetlensége miatt az 1920. évi összeírásra a maga korában valóságos ösztűz zúdult szakembereink részéről. Elutasító magatartásuk mögött a két fél szemléletmódjának kezdetben kibékíthetetlennek tűnő ellentétei sejlenek fel. Nem részletezzük mindazon – társadalom-, politika- és esztétörténeti – tényezőket, melyek hatása alatt a magyar hivatalos statisztika az anyanyelvi kritérium mellett döntött a nemzetiségi felvétel bevezetésekor.⁷ A magyar szakemberek tisztában voltak azokkal a nehézségekkel, melyek az egy nemzethez, vagy nemzeti kisebbséghez való tartozás statisztikailag egyértelmű meghatározását lehetetlenné teszik. Maguk is többször hangsúlyozták, hogy a nemzetiséget elsősorban az egyén érzései határozzák meg, függetlenül az anyanyelvtől, sőt általában a nyelvismerettől is. Jobb híján azonban – vagy talán éppen ezért – mégis az anyanyelvet részesítették előnyben, mivel azt a nyelvtudáson alapuló objektív ismérvek tekintették. Az egyén döntését azonban tiszteletben, sőt az objektivitás egyetlen zálogának tartották, s fenntartásaikkal együtt is úgy vélték, hogy az anyanyelvről (a legjobban és legszívesebben beszélt nyelvről) tett, bár végső soron szubjektív önvallomással népszámlálásainknak a nemzeti hovatartozás viszonylag maradandó mozzanatát sikerül rögzíteniük. Az ilyen értelmű nemzetiségfogalom ellentmondásossága következtében az anyanyelvi adatsorok a magától értetődő nyelvi hovatartozás kinyilvánításán túl az államhatalom nyelvének bevallása felé húzó erők hatására tett – kevésbé egyértelmű – megnyilatkozásokat is magukban foglalják. A magyar statisztikát ért későbbi heves bírálatok erre a tényre alapoznak, mikor a magyar anyanyelvűek számának helytelen népszámlálási módszerekkel történő mesterséges növelését kifogásolják. Maga a statisztika azonban nem tehető felelőssé az illékonynak bizonyuló nyelvi magyarosodást is rögzítő számadatok célzatos értelmezéséért. Ismeretes, hogy a magyar népszámlálások – az anyanyelvi statisztika egyoldalúságát enyhítendő – kiterjedtek a felekezeti hovatartozás és az egyéb nyelvek ismeretének tudakolására, felvételtől-felvételre bővítve a megkérdézett nyelvek feldolgozási körét. Figyelembevételükkel az anyanyelvi adatok – értelmezésük bizonytalanságaiból adódó – pontatlansága „hiányból különleges értékű új információvá válhat”, éppen a nemzeti asszimiláció tényleges hatékonyságát és hatókörét illetően.⁸ A magyar statisztikát ezért végső soron csak rosszhiszemű kritikusai illethetik az elfogultság vádjával, mivel igen alapos és Európában párját ritkítóan gazdag felmérései kellően részletezett, máig érvényes tényanyagot biztosítanak a vitatott folyamatok árnyaltabb megközelítéséhez.

Nincs helyünk annak részletes megvilágítására sem, hogy az újonnan birtokba vett területeken megejtett első román összeírások miért a nemzetiség direkt kritériumára alapozódtak. Kézenfekvő magyarázat, hogy az új uralom a magyarországitól eltérő módszerek alkalmazásával fennhatóságának megszilárdításához keresett statisztikailag is igazolt hivatkozási alapot. A nyilvánvaló politikai összefüggéseken túl azonban e jelenségre a választ a román nemzetiségstatisztika szerényebb okiráltságban hagyományaiban lelhetjük. A klasszikus francia politikai ideológia államnemzeti koncepcióját követő, a korabeli Magyarországhoz képest etnikailag vitathatatlanul homogénabb fiatal román állam ugyanis – néhány elszigetelt próbálkozástól eltekintve – nem látta fontosnak nemzetiségi számbeli megismerését. Az ország területén jelenlévő „idegen” és „nemzeti” elemek elkülönítéséhez elegendőnek tartotta az állampolgárság regisztrálását, s csupán a frissen anektált, „nemzeti elemek” által még nem kolonizált Dobrudza képezte sajátosabb vizsgálat tárgyát. Az első világháború után azonban a megnagyobbodott s ily módon ténylegesen többnemzetiségűvé vált Románia már nem zárkozhatott el népesége nemzetiségi számbavétele elől. A román statisztikatudomány ekkor még nem volt felkészülve az

új helyzet kihívásaira. Mint ahogy az eltérő hagyományú területrészek adminisztratív, jogi, kulturális stb. betagolása, úgy a korábbiaknál összehasonlíthatatlanul bonyolultabb, tartományonként változó népességi viszonyok egzakt felmérése is csak hosszadalmas előkészítő munkálatok után vált lehetségessé. Az okiráltságbeli statisztika gyakorlatából örökölt direkt nemzetiségi kritérium előnyben részesítése az első összeírási kísérletek során természetesen önmagában még nem kárhoztatható. Az „etnikai eredet”, a „népi leszármazás” használata azonban a viszonylagos pontosságú ismerv abszolutizálásával s így szükségképpen statisztikán kívüli módszerek alkalmazásával párosult. Ilyen, alapos vizsgálódást és tanulmányozást igénylő, fogalmilag nehezen tisztázható kérdésre még rendezett körülmények között sem könnyű egyértelmű választ kapni. Korabeli feljegyzésekből tudjuk, hogy a népi hovatarozás kérdőpontjára adott vallomások objektivitásának gordiuszi problémáját a hatóságok sok esetben igen egyszerűen oldották meg. A bevallás önkéntességét korlátozva, így például névelemzéssel, felekezeti alapon történt besorolással igyekeztek biztosítani, hogy az adatok – az aktuálpolitikai elvárásoknak is megfelelően – „valódiak” és ne „érzelmi alapúak” legyenek. Ezek az összeírások tulajdonképpen azt az asszimilációs nyereséget igyekeztek idejekorán visszavenni, melyet a megkésett nemzetállami törekvéseket óhatatlanul is tükröző magyar anyanyelvi felvételek mintegy megelőlegeztek. A statisztikai igazságszolgáltatás jegyében a román hatóságok mindent elkövettek annak érdekében, hogy az úgymond elnemzetietlenített népességi csoportok kimutathassák leszármazás szerinti hovatarozásukat, mely „nem tűnt el, csak el van rejtve”. A származásra való beidegzettség a román statisztika olyan reflexévé vált, amely a későbbiek során az anyanyelvi felvételekben is éreztette hatását.

A két fél markánsan különböző álláspontja önmagában is olyan paradoxonokat hordozott, amelyek csak az egyetlen ismerv kizárólagosságának elvetésével, az adatfelvételi kritériumok finomításával voltak feloldhatók. E téren a román szakemberek legjobbjai léptek először, akik – belátván a közvetlen módszer tarthatatlanságát – elhatárolták magukat a hatóságok manipulációs buzgalmaiktól s az 1930. évi népszámlás idejére egy valóban korszerűnek mondható, összetett szempontrendszerrel dolgoztak ki. Okfejtésük a magyar statisztikusokéhoz hasonló: mivel az etnikai hovatarozás megítéléséhez a nemzetiségi statisztika nem rendelkezik megbízható kritériumokkal, a népszámlálás végrehajtói kénytelenek az állampolgár szubjektív nyilatkozatára hagyatkozni. E nyilatkozatban – ugyancsak jobb híján – az „etnikai hovatarozás egyéni érzése” azaz az (elvileg befolyásmentesen kinyilvánított) nemzetiség fejeződik ki. Ehhez társul az anyanyelv (valójában inkább a szülők nyelve) s a felekezeti hovatarozás vizsgálata. Együttes kérdésüket – joggal – kimagasló teljesítménynek tartották, bár még így sem elegendőnek egy ország etnikai szerkezte megállapításához. E kitételben az abszolút objektív kritérium iránti változatlan hiányérzetük fogalmazódik meg. Tulajdonképpen legkiválóbbjaik lelke mélyén is ott munkált, hogy megtalálják a népi hovatarozás kimutatásának tökéletes román módszerét. Ez odáig vezetett, hogy az 1941. évi népszámlálás során – részben német befolyásra, a faji ideológia beszűremkedéseként – már a szülők népi származását (!) is felvették a kérdéseggyüttesbe.⁹ Mindenesetre elmondható, hogy Románia és Magyarország, éppen kapcsolatuk mélypontján, a II. bécsi döntést követően legalább a statisztikatudomány terén közös nevezőre, szakembereik terminológiai vitája pedig nyugvópontra jutott. Az ez időtájt területileg megnövekedett Magyarország statisztikusai húzódozva ugyan, de szintén foglalkozni kezdtek az új kérdőpont alkalmazásának gondolatával, s a nemzetiségi kritérium a népszámlálási kérdőívre – igaz, kifejezetten Teleki Pál miniszterelnöki döntése nyomán – végül nálunk is felkerült.

A két fél nemzetiségi statisztikáinak hihetetlen mértékű kilengése ma már nem tűnik olyan elképesztőnek, mint a maga idején, Trianon sokkhatása alatt. Lényegében korábban rejtett s a hatalomváltással visszajukra fordult (vagy fordított) asszimilációs folyamatok kerültek felszínre a más módszerű felmérések nyomán. Olykor persze rásegítéssel. A reasszimilációs törekvések átlátszó érvényesítése 1920-ban például sok esetben ügyetlen adathamisításokhoz vezetett. Az akkori számok érvényessége extrém példák sorában bizonyítottan megkérdőjelezhető, s ez joggal hiteltelenítette az összeírást szakembereink előtt, jó ideig a nemzetiség szerinti ismérvet is diszkreditálva a szemükben. Többnyire azonban – időben vissza- és előretérintve – ma már inkább úgy fogalmazhatnánk, hogy a szélsőséges adatok durva, de hatásos indikátorként jelzik azokat a kényes területi pontokat, amelyek az identitás-változás jelenségének kitüntetett, egy-egy népszámlálás alapján végérvényesen nem értelmezhető te-repei. Ezekben az esetekben a diszkontinuitás mellett mintegy hamu alatt izzó parázsként létezik valamiféle folytonosság is. A kihunytnak vélt tűz olykor felszítható, vagy széljárástól függően lángra kaphat. (Gondoljunk csak az „újsváb” azonosságtudat fellobbanására a mai szatmári tájakon.) Ezek az összetett jelenségek azonban – különösen, ha nagyobb a füstjük, mint a lángjuk – csupán a statisztika segédletével már nem magyarázhatók.

A nemzetiségi adatsorok nem csak a román népszámlálásokban torzulnak el. Példaként felhozuk, hogy 1941-ben, amikor statisztikusaink beiktatták kérdéseik közé a nemzetiség közvetlen tudakolását, egészen meglepő módon Máramaros és Szatmár megyékben települések tucatjaiban sokan, akik korábban román, vagy zsidó nemzetiségűnek vallották magukat, most tömegesen magyar nemzetiségűként jelentkeztek; mégpedig olyanok, akik nemhogy anyanyelvükként, de semmilyen szinten nem beszélték a magyart (1910-ben sem). Az anyanyelvi számok már lényegesen nagyobb konzisztenciát mutatnak. Míg az erdélyi magyarság vélt lélekszámát a román adatközlésekkel szemben valószínűsítő becslések a nemzetiségiekhez képest alkalmanként 200–250 ezres eltérést prognosztizálnak, az anyanyelviek esetében ez a különbség már legfeljebb csak 100–150 ezer fő között állapítható meg. A különböző időszakokra vonatkozó, eltérő módszerű, ám minden esetben számos bizonytalansági tényezőt magukban rejtő összehasonlító becslésekből azt választjuk ki, amely a legnagyobb eltérést mutatja: ennek során az 1941. évi magyar népszámlálás alapján próbálunk visszakövetkeztetni a tíz évvel korábbi állapotokra. Mint tudjuk, az 1930. decemberi román népszámlálás 1 millió 7 ezer magyar anyanyelvűt regisztrált Észak-Erdélyben, azaz a II. bécsi döntés következtében később Magyarországhoz került területeken. Ugyanitt az 1941. január végi magyar népszámlálás 1 millió 344 ezer magyar anyanyelvű lakost talált. A két időpont között a természetes szaporulat éves átlagban 9,4 ezrelék volt. A magyar anyanyelvűek száma a természetes szaporulaton felül jelentős migrációs többletet tartalmaz, vagyis a népszámlálás időpontjáig a bécsi döntést követően délről északra menekültek, illetőleg az anyaországból ideköltözettek 100 ezer főnyire becsült tömegét is magában foglalja. Nélkülük az előbbi szám – elméletileg – 1 millió 244 ezer lenne. Ez – az észak-erdélyi szaporulat átlagát véve irányadónak – a magyarság mintegy 107 ezres természetes gyarapodását feltételezi. A két előbbi szám különbsége 1 millió 137 ezer. Ennyi lenne tehát az észak-erdélyi magyarságnak – természetes szaporulata alapján – az 1941. évi magyar népszámlálásból visszakövetkeztethető 1930-as lélekszáma. Ez az érték 130 ezerrel magasabb az akkori hivatalos adatnál. A számítás fordítva is elvégezhető. A kitűnő román statisztikus, Sabin Manuilă 1931–1939 között – több éven át havonkénti részletezésben is – nyilvánosságra hozta a nemzetiségi gyarapodás adatait. Eszerint Észak-Erdély területén a magyar nemzetiségűek száma kilenc év alatt mindössze 58 ezerrel lett több.¹⁰ Kimutatásában a magyar nemzetiségűek természetes szaporodása alacsonyabb az átlagosnál: csupán évi 6,8 ezrelék. Ez az arányszám – a román népszámlálás felvételi gyakorlatát a népmozgalmi nyilvántartásokra vonatkoztatva – anyanyelvi hovatartozás szerint sem haladná meg az évi 7,5 ezreléket. Ily módon tíz év alatt az említett területen a magyar anyanyelvűek gyarapodása 77,5 ezerre becsülhető. 1941 elején számuk az 1930-as román népszámlálásból kiindulva elméletileg az 1 millió 85 ezret érte volna el. Ez hozzávetőleg 260 ezerrel, a menekültek, visszavándoroltak többletét leszámítva pedig 160 ezerrel kisebb a magyar népszámlálásban kimutatottnál. Nemzetiségi ismérv szerint számításaink az anyanyelvi értéket messze meghaladó, 260–300 ezer fős eltérést eredményeznének! E különbségben már az eltérő népszámlálási módszerek kibékíthetetlenségét jelző, mindkét felet terhelő torzulások összegeződnek. Gondolatmenetünket az 1. táblázattal szemléltetjük.

1. táblázat
A magyar nemzetiségűek és anyanyelvűek tényleges és természetes szaporulata Észak-Erdélyben
1930–1941 között

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Összesen	2394,8	2580,1	185,3	185,3	9,4	234,2	234,2	-48,9	-48,9
Magyar nemzetiségűek	912,5	1380,6	468,1	368,1	6,8	64,4	110,0	258,1	303,7
Magyar anyanyelvűek	1007,2	1343,8	336,6	236,6	7,5	77,5	107,0	129,6	159,1

1) 1930. évi lélekszám (ezer fő)

2) 1941. évi lélekszám (ezer fő)

3) A népesség tényleges növekedése a két népszámlálás között (ezer fő)

4) A népesség tényleges növekedése a menekültek leszámításával (ezer fő)

5) A természetes szaporulat éves átlaga hivatalos közlés alapján (ezrelék)

6) Természetes szaporulat hivatalos közlés alapján az 1930. évi népszámlálásból kiindulva (ezer fő)

7) Természetes szaporulat az összlakossághoz viszonyított éves átlag alapján az 1941. évi népszámlálásból visszazámítva (ezer fő)

8) A 4. és 7. oszlop értékeinek különbsége (ezer fő)

9) A 4. és 6. oszlop értékeinek különbsége (ezer fő)

Dél-Erdélyben kiegyenlítettebb viszonyokat találunk. Ezen a területen 1939 végén Manuilă a magyar nemzetiségűek számát 462 ezerre becsülte. Ugyanitt a másfél évvel későbbi román népszámlálás 363 ezer magyart regisztrált, épp annyival kevesebbet, mint amennyi az ez időpontig innen elmenekültek száma lehetett. Hasonló eredményt kapnánk az 1910. évi magyar népszámlálásból kiindulva is, amely szerint akkor a magyar anyanyelvűek száma itt még 539 ezer volt. A különbség – 176 ezer fő – közelítőleg azonos az 1918 után, majd a bécsi döntést követően elmenekültek számával. (Az 1930. évi magyar népszámlálás születési hely szerinti statisztikája a dél-erdélyi megyékből 78 ezer magyar elszármazottat regisztrált, a második menekülthullám, mint említettük, további 100 ezer főt ragadott magával.) Ami ezen felül hiányzik, az a megelőző két évtized természetes szaporulata – körülbelül ennyivel lennének többen a dél-erdélyi magyarok anyanyelvi ismerv szerint. Manuilănak ezt a becslését tehát nagyjából elfogadhatjuk. Mindezek alapján nem túlzás azt állítani, hogy a magyarság zömét, mégpedig a legtermékenyebb csoportjait magában foglaló észak-erdélyi területeken anyanyelvi ismerv alapján kimutatott 130–160 ezres különbség az a felső határérték, melyből kiindulva – a mindkét népszámlálás során jelentkező természetes vagy kényszerű asszimilációs elmozdulások szigorú figyelembevételével – az adott időszakra vonatkozóan bármiféle „reális” eredményre juthatni. Ez az a térség, ahol legszámosabban élnek az államhatalmi viszonyok változása által leginkább befolyásolható ingadozók, a kettős kötődésű, vitatott hovatartozású csoportok tagjai. (Ilyenek például a két-, vagy többnyelvű, 1910-ben még magyar anyanyelvűként regisztrált izraelita, görögkeleti és görög katolikus hívek, vagy a Szatmár vidék egykori sváb telepeseinek 1910-ben még ugyancsak magyar anyanyelvűként bejegyzett leszármazottai.) Ha azonban bárki is máig érvényes következtést kívánna levonni az előzőekben vázolt összefüggésekből, annak csak egyetlen tényre hívjuk fel a figyelmét. 1910-ben a mai Erdély területén még hozzávetőlegesen 130 ezer volt a magyar anyanyelvű izraeliták száma; 1941-ben Észak-Erdélyben is több mint 100 ezren a magyarsághoz tartozónak vallották magukat az izraelita felekezetűek közül. Ma ennek a népcsoportnak már csak halvány nyomait találjuk Erdélyben. 1992-ben az izraelita felekezetűek száma csupán 2768 volt; közülük mindössze 171 a magyar nemzetiségűek – s legfeljebb 1,5 ezer lehet a magyar anyanyelvűek – száma.

Az adatok ingadozásához az eltérő felvételi szempontok torzító hatásán túl az (etnikailag színezett) népességmozgások is hozzájárulnak. Kimutatásuk semmivel sem könnyebb az előbbinél. Természetes népmozgalmi és vándormozgalmi számok ugyanis időben, térben és főleg nemzeti, felekezeti vonatkozásban meglehetősen hézagosan állnak a rendelkezésünkre. A II. világháború előtti közlések ugyan gazdagabbak a maiaknál, ám a háborús időszakokat illetően sötétben kell tapogatoznunk. Árnyalt, tárgyyszerűen elemezhető adatsorokat századunknak csupán az első felében, s azon belül is jobbra csak a konszolidált (1900–1910 és 1930–1939 közti) békeévekhez viszonyítva találunk.

A román kimutatásokkal szembeni előítéletek mellett nyilván ez is közrejátszik abban, hogy a megszáporodott publicisztikai munkák legszívesebben a század eleji magyar statisztika páratlanul gazdag adatkinálatából, bár többnyire inkább csak az 1910. évi népszámlálásból merítenek. Ám amilyen kézenfekvőnek tűnik, gyakran éppoly megtévesztő az etnikai folyamatok hatalmaváltás utáni meredek fordulatait kizárólag az 1910. évi népszámlálásra visszavezetni. Különösen így van ez időben előreszaladva – például ha a mai állapotokat a közbeeső korszakfordulók kiiktatásával, közvetlenül a korabeliekhez viszonyítva próbálnánk értelmezni. De érvényes az a megállapítás rövidebb távon is, vagyis a párizsi békeszerződéseket követő első román népesség-számbavételek összehasonlító értékelésekor. Az 1880–1910. évi anyanyelvi adatsorok köztudomásúan a magyar nyelv feltűnő, gyors terjedését s az egyéb anyanyelvűek arányának hasonló iramú csökkenését regisztrálták. A népszámlálási jelentések – mint Dávid Zoltán egy helyütt megjegyzi – ezért válhattak a kiegyezés után születő magyar állam politikai céljait hitelesítő és támogató győzelmi jelentésekké.¹¹ „Hadijelentésként” értékelve a drámai fordulatot vett történelem statisztikai tényeinek tudomásulvétele a vereség beismerésével egyenlő. Ám a realitásokhoz hozzátartozik, hogy az 1910. évi népszámlálásban rögzült etnodemográfiai viszonyok nem kizárólag a történelem önkénye folytán bizonyulhattak rövid életűnek az utódállamokban, hanem azért is, mert helyenként viszonylag új keletűek voltak. A magyar történeti demográfiai irodalom ezt a kérdést a helyére tette. Eszerint az etnikai erőviszonyokban a századforduló táján bekövetkezett jelentős eltolódások három tényezővel magyarázhatók. 1) A magyarok természetes szaporodása az 1860-as évektől kezdődően meghaladta a nem magyar népeket. 2) A magyarok jóval kisebb arányban vettek részt a kivándorlásban, mint az ország más népei. 3) A nem magyar lakosság egy része, valamint a bevándorlók zöme a magyarokhoz asszimilálódott. Ezeket az állításokat hipotézisként elfogadhatjuk a jelenkori Erdély területére is, azzal a kiegészítéssel, hogy itt a magyarság viszonylagos súlya az országos átlagnál némileg erőteljesebben növekedett, ami az említetteken

túl – néhány törvényhatóság esetében – az országrészek közötti vándormozgalmaknak, a belső népcse-
re pozitív mérlegének is köszönhető.

Az erre vonatkozó vizsgálatok részletes forrásfeltárást, -feldolgozást és -elemzést igényelnek.
Nem kívánunk e munkálatoknak elébe menni. A legfontosabb összefüggéseket azonban érdemes az
utolsó békeévtized főbb népmozgalmi adatainak segítségével felvillantani. Ezek nagyjában-egészében
a mai országterületre is átszámíthatók. Lásd. a 2. táblázatot.

2. táblázat
Tényleges és természetes szaporulat a jelenkori Erdély területén
1901–1910 között, nemzetiségenként
(Ezer fő)

	Összesen	Magyar	Román	Német	Egyéb
1900. évi lélekszám	4874,8	1438,4	2685,2	582,5	168,6
1910. évi lélekszám	5261,0	1662,8	2829,5	565,0	203,6
Tényleges gyarapodás	386,2	224,4	144,3	-17,5	35,0
Természetes szaporulat	477,4	173,4	238,8	51,7	13,5
A tényleges és a természetes szaporulat különbsége	-91,2	51,0	-94,5	-69,2	21,5

Lássuk, mennyire vágnak egybe e számadatok az előbbi állításokkal. A tíz év természetes szapo-
rulata évi 9,42 ezrelékes gyarapodási ütemnek felel meg. Legmagasabb a magyar anyanyelvűek szapo-
rodási aránya (11,2 ezrelék). Őket követik a németek a közéjük sorolt jiddis anyanyelvűekkel együtt
(9,0 ezrelékes értékkel), ezután következnek a románok (8,66 ezrelék) s végül az egyéb anyanyelvűek
(7,27 ezrelék). Csak a magyar és az egyéb anyanyelvűek tényleges gyarapodása magasabb természetes
szaporulatuknál. A pozitív különbség esetükben vándorlási, illetőleg asszimilációs nyereséget, a ro-
mán és német anyanyelvűek negatívuma pedig hasonló jellegű veszteséget takar. Az egyéb anyanyel-
vűek pozitívuma a cigányság számának királyhágóntúli növekedését (vándorcigányok megjelenését,
illetve az 1910. évi bevallás eltérését) jelzi 1900-hoz képest, más nemzetiségűek, főként a románok
rovására. A román és német negatívum nagyjából az igen nagy mérvű kivándorlásnak köszönhető.
Ezeket a mozgásokat – a természetes népmozgalmi adataival összefüggésben – a 3. táblázat szemlél-
teti.

3. táblázat
Tényleges és természetes szaporulat, ki- és visszavándorlások a Romániához került törvényhatóságok
területének egészén 1901–1910 között, nemzetiségenként
(Ezer fő)

	Összesen	Magyar	Román	Német	Egyéb
A Tisza bal partja és a Tisza–Maros szöge					
Tényleges gyarapodás	260,6	167,3	70,9	-19,2	41,6
Természetes szaporulat	386,4	155,7	113,4	55,2	62,1
Különbség	-125,8	11,6	-42,5	-74,4	-20,6
Kivándorlás	-176,8	-38,3	-35,4	-74,9	-28,2
Visszavándorlás*	33,9	6,5	7,3	11,6	6,4
Ki- és visszavándorlás egyenlege*	-142,9	-31,8	-28,1	-63,3	-21,8
A 3. és 6. sor különbsége*	17,1	43,4	-14,4	-11,1	1,3
Királyhágóntúl					
Tényleges gyarapodás	201,4	103,2	74,7	1,1	22,4
Természetes szaporulat	241,8	89,7	133,2	17,8	1,1
Különbség	-40,4	13,5	-58,5	-16,7	21,3
Kivándorlás	-141,7	-25,9	-93,7	-21,7	-0,4
Visszavándorlás*	29,6	3,9	15,4	4,1	0,1
Ki- és visszavándorlás egyenlege*	-112,1	-22,0	-78,3	-17,6	-0,3
A 3. és 6. sor különbsége*	71,7	35,5	19,8	0,9	21,6

* A nemzetiségenkénti adatok összege és az összesen rovatban szereplő szám eltér egymástól, mivel a statisztikai hivatal a visszavándorlók számát csak 1905-tel kezdődően részletezte anyanyelvenként.

A magyar statisztikai hivatal közleményei alapján a ki- és visszavándorlások egyenlege a királyhágóntúli megyékben 1901–1910 között -112 072, a többi, később Romániához került törvényhatóság területének egészen pedig -142901 fő. E törvényhatóságokból tehát az évtized során külországokba – tengerentúlra, Romániába és Németországba – távozván a hivatalosan jegyzett adatok szerint több mint negyedmillióan hiányoznak. Ezt a számot a nyilvántartások hiányosságai miatt csökkentenünk kell. A két népszámlálás közti időszak országos népesedési mérlege szerint ugyanis a hivatalos emigrációs statisztikában kimutatott 23,7%-os értékkel szemben a kivándorlóknak 38,4%-ára tehető a visszatérők száma.¹² Ennek arányában a vizsgált területen a visszavándorlók száma a hivatalosan regisztráltak legalább a kétszeresére, 120–125 ezer főre rúg. (A nyilván nem tartott visszaszivárgás tényét a belső népcsere megyénkénti mérlege is megerősíti, s e szerint az javarészt a Királyhágóntúlt – különösen annak déli megyéit – érintette.) A veszteség így is tekintélyes, összességében közel 200 ezer főnyi, amiből igen durva becsléssel 100–150 ezer közötti érték eshet a jelenkori Erdély területére. E szám valamennyivel fölötte van a tényleges és természetes szaporulat különbözetének, vagyis a kivándorlás hiányának egy részét egyéb pozitívumok vélhetően kiegyenlítették, elsősorban a magyarság számbeli súlyát gyarapítva.

A 3. táblázat adataiban a román kivándoroltak szinte teljes számban, a magyarok pedig javarészt a jelenkori Erdély területéről kerülnek ki. A németek és egyéb (szerb, tót, rutén) nemzetiségűek részeseését – tekintve, hogy kivándorlásuk fő fészkei (Torontál, Csanád, Ugocsa, Máramaros megyékben) a mai Erdély határain kívül esnek – jelentősen csökkentenünk kell. Összességében úgy becsülhetjük, hogy a románok számarányuknak megfelelően, a magyarok tényleges számerejük alatt, a német anyanyelvűként összeírtak pedig jóval afelett vették ki részüket a kivándorlásból. A románság tényleges és természetes szaporulatának különbözetét nagyjából kivándorlásuk emésztette fel, s csak kisebb része számítható asszimilációs veszteségnek. A magyarság számbeli gyarapodásából a nyelvi asszimiláció részeseése csak különböző módszerű vizsgálódások együttesével, egyebek között a belső vándorlási mérleg pontos ismeretében lenne megállapítható. A születési hely szerinti statisztikák azonban természetesen a fővárosba irányuló, illetve olyan, törvényhatóságon belüli, valamint szomszédos törvényhatóságok közötti intenzívebb népcseréről tanúskodnak, melyeknek a mai állapotokat követő megosztására nincs lehetőségünk. Egyébiránt nem is lenne értelme a korabeli helyi társadalmak természetes kapcsolatrendszerét az erőszakos határmegvonásokkal kialakult viszonyokra vonatkoztatni. Az északnyugat–délkelet irányú mozgások virtuális többlete jórészt a mai határvonalak mentén összegeződik, az előbbiekből következően kimutathatatlanul. Néhány, országrészek közti vándormozgalmat kiváltó gócpont vonzó hatása mindenesetre ismert. A mellékelt etnikai adatsorokban jól látszik például, hogy az egyébként alacsony természetes szaporulatú Krassó-Szörény és Hunyad megyék területén a bányavidékek és a gyorsan fejlődő ipari központok vonzása következtében a – messzibb tájakról érkezett – magyarok száma három évtized alatt megsokszorozódott. Hasonló iramú fejlődés figyelhető meg Temes megyében s szemmel láthatóan dinamikus a gyarapodásuk az átlagosnál ugyancsak gyengébben szaporodó szomszédos Arad megye területén is. Ebben része van a kincstári és magántelepítéseknek. Beszédes nevek sora jelzi az 1880 után – Alföldről, Bukovinából – újranepeülő magyar szigeteket: Bethlenháza, Gizellafalva, Igazfalva, Nagybodófalva, Ótelek, Ötvösd, Simonyifalva, Szapáryfalva, Szapáryliget, Újszentes. E községekben 1910-ben már 17 032 (közülük 13 173 magyar) lakos élt. Ugyanitt további tizenhat helység gyarapodott még jelentősebb magyar telepítésekkel: lélekszámuk 1880-ban 12 061, 1910-ben 23 049 fő, akik közül 10 208-an magyarok, szemben az 1880. évi 1953-mal.

A magyar nyelv asszimilációs terjeszkedésére a felekezeti népmozgalmi statisztikák alapján következtethetünk bizonyos mértékig, összevetve azokat a magyar anyanyelvűk felekezetenkénti gyarapodásáról nyert kimutatással. Lásd. a 4. táblázatot.

E táblázatot tanulmányozva első pillantásra szembeötlő, hogy a magyar anyanyelvűek tényleges gyarapodásának üteme mindazon esetekben meghaladja az illető felekezet természetes szaporulati rátáját, amikor nem kifejezetten magyar egyházzal van szó. Vándorlási többletet, áttérést csupán a római katolikusoknál és az evangélikusoknál feltételezhetünk, a görög rítusú felekezetek és az izraeliták esetében a nyereség már inkább az asszimiláció számlájára írható. A helyi részletezésű adatok tanúsága szerint a magyar nyelv az Ér mellékén, Szatmár és Ugocsa megyében a görög katolikusok,

Székelyföldön a görögkeletiek, Nagykároly–Szatmár vidékén és a Bánságban a római katolikus svábok, általában pedig az izraelita hívek körében hódított teret magának.

4. táblázat
Az egyes felekezetek lélekszámának alakulása a jelenkori Erdély területén, 1900–1910 között
(Ezer fő)

	Összesen	Görög- keleti	Görög katolikus	Római katolikus	Reformá- tus	Evangéli- kus	Unitárius	Izraelita	Egyéb
1900	4874,8	1704,2	1143,3	918,3	631,4	251,5	65,0	158,7	2,4
1910	5261,1	1807,1	1245,3	995,2	695,1	262,4	68,8	182,5	4,7
Ebből magyar anyanyelvűek									
1900	1438,4	20,9	63,3	530,9	622,6	30,7	64,5	104,3	1,2
1910	1662,8	25,1	82,0	632,1	686,0	35,6	68,0	132,1	1,9
Tényleges gyarapodás, ebből magyar anyanyelvűek									
	386,3	102,9	102,0	76,9	63,7	10,9	3,8	23,8	2,3
	224,4	4,2	18,7	101,2	63,4	4,9	3,5	27,8	0,7
A felekezetek természetes szaporulata (éves átlagban, ezrelék)*									
	9,4	7,5	11,2	11,4	10,5	8,3	9,3	18,5	-7,3
Az illető felekezethez tartozó magyar anyanyelvűek tényleges gyarapodása (éves átlagban, ezrelék)									
	14,5	18,5	25,7	17,4	9,7	14,9	5,3	23,5	42,2

* A Romániához került megyék területének egészén; az evangélikusokra vonatkozóan Torontál és Csanád megyéket, az izraelitákra vonatkozóan pedig Máramaros Románián kívül eső részét kivéve a számítás alól.

A statisztika rideg tényeiből kiindulva nem lepődhetünk meg azon, hogy az 1910. évi népszámlálás által a magyarság javára a természetes szaporulaton felül elkönyvelt népesedési pozitívum egy részét később a hatalomváltás vihara (a szó szoros értelmében is) elsodorta. Ez területileg elsősorban a határ menti megyéket és a kiemelt migrációs központokat érintette, de az új helyzet mindazon vidékek adatain módosított, ahol nagyobb számban éltek a magyar anyanyelvű közösség más vallású hívei. Ily módon a román népesség-számbevételék többnyire az 1910. évi népszámlálást megelőző évtizedek viszonyait reprodukáltak. Statisztikailag legkiegyensúlyozottabbnak talán a valamikori Magyarország történeti Erdélyben található peremvidéke mondható.

Az első világháború földindulásával megállított, s a második világháborúban újra kizökkentett idő voltaképpen az 1956. évi népszámlálást követően lendült – most már feltartóztathatatlanul – mozgásba. Az addigra megbolygatott, de – legalábbis magyar–román vonatkozásban – inkább csak a korábbi törésvonalak mentén fellazult etnikai erőviszonyok igazi átrendeződése azóta következett be. Mint láthatjuk, 1956-ban a magyarság – román népszámlálás során először – közelítőleg visszanyerte 1910-ben regisztrált lélekszámát. Népességi aránya a nemzetiségi kimutatás szerint (1930-hoz képest) még növekedett is, de anyanyelv szerint sem süllyedt az addigi legalacsonyabb (1880-ban mért) érték alá. Észak-erdélyi pozíciói az 1930. évi állapotokhoz képest még a városokban is változatlanok maradtak, sőt helyenként kifejezetten erősödtek. A románok számaránya éppen csak hogy elérte a kétharmadot. Arányuk erősödése ekkor még elsősorban „intenzív” terjeszkedésüknek, azaz az Erdélyből tömegével, de nem kompakt tömegekben távoztak (vagy eltávolítottak) által hagyott ürok betöltésével magyarázható. Érdemben inkább a déli megyékben, a hagyományos „ipari tengely” mentén, illetve az akkor már (elsősorban a Bánságban, illetőleg Észak-Erdélyben, különösen Beszterce–Szászrégen környékén) megüresedő német településeken hódítottak újabb tereket maguknak. Ez a térhódítás tehát nem kifejezetten a magyarok rovására történt. Természetesen ismeretesek a magyarság összefüggő településterületének erőszakos megbontására tett kísérletek is. Ilyenek például a hatalomváltást követően megkezdett stratégiai nemzeti célú telepítések, melyek a II. világháború után is folytatódtak. Arad, Bihar és Szatmár megyékben a határ mentén az 1966. évi népszámlálás már 25 ilyen új települést talált, összesen 14 950 (közülük 13 804 román) lakossal.

Az 1956. évi népszámlálás óta lezajlott látványos folyamatok a globális számadatokban nyomon

kísérhetők. Minősítésük és a végbement változások mindenre kiterjedő felleltározása az 1992. évi népszámlálás részleteinek ismeretében lesz lehetséges. E munka felelősségteljesen csak a kimutatások tételes egybevetésével végezhető el, ezért nincs értelme előre borítékolni a várható tanulságokat. Anynyi bizonyos, hogy a bevezetőben jelzett végletes változások csak – a századfordulós modernizációs folyamatokkal esetleg párhuzamba állítható, de velük semmiképpen nem hasonlítható – hihetetlen méretű városodással és vándormozgalmakkal együtt értelmezhetőek. E jelenséget már nem tekinthetjük egyszerűen diffúz jellegűnek. Különösebb minősítő felhang nélkül is megkockáztathatjuk, hogy extenzív, sőt kifejezetten expanzív „élettérbetöltés” zajlott le a szemünk előtt.

Érdemes e jelenséget tágabb időbeli összefüggéseiben szemlélni. A népesség egyre erőteljesebb területi koncentrációja az 5. táblázatban kísérhető nyomon.

5. táblázat

Az erdélyi városok számának, lélekszámának és etnikai megoszlásának alakulása 1880–1992 között

Év	Városok száma	Lélekszám (ezer fő)	A városi lakosság részaránya	Etnikai megoszlás			
				Román	Magyar	Német	Egyéb
				(Százalékos arány)			
1880	42	390,7	9,7	19,1	54,4	21,2	5,3
1900	38	557,9	11,4	18,6	60,1	18,0	3,3
1910	41	682,6	13,0	17,7	64,6	15,4	2,3
1920	40	721,5	14,1	25,2	45,8	14,6	14,4
1930	49	963,4	17,4	34,4	44,8	13,5	7,3
1941	50	1153,6	19,6	34,2	47,5	11,9	6,4
1948	52	1118,9	19,4	50,2	39,0	7,2	3,6
1956	79	1753,8	28,1	56,4	33,8	8,3	1,5
1966	90	2379,4	35,3	64,6	27,7	6,7	1,0
1977*	112	3558,7	47,4	69,3	23,8	4,8	2,1
1992	118	4429,7	57,4	75,6	20,3	1,6	2,5

* Az etnikai megoszlás arányszámait csak a következő népszámlálás időpontjában érvényes közigazgatási beosztás szerint állnak rendelkezésre.

1880–1910, 1930, 1948–1966: anyanyelv, 1920, 1941, 1977, 1992: nemzetiség

Az adatsorok a meghatározó nemzetiségi viszonylatok fokozatos visszájukra fordulását tükrözik a városi térségben. A számokból kiviláglik, hogy ez – a terület geopolitikai helyzetéből adódóan bizonyos helyeken és bizonyos mértékig természetszerű – folyamat az utóbbi évtizedekben minden korábbit felülmúló és szükségszerűnek már egyáltalán nem tekinthető lendületet vett; a többszöri főhatalomváltás következtében megrendült etnikai struktúrák földcsuszamlásszerű változását a túlhajszolt iparfejlesztésen alapuló „második urbanizáció” városrobbanása idézte elő.

A gyorsan városodó térségek népességyarapodása elsősorban új városok adminisztratív úton történt kijelölésének, területük növelésének, és/vagy a falusi lakosság városokba áramlásának köszönhető; a természetes szaporulat belső tartalékai e folyamatban sokáig alárendelt szerepet játszanak. A városi népesség e századi gyarapodásának forrásait Erdélyben a 6. táblázat tekinti át.

A városodás üteme már a század első évtizedében is dinamikusnak mondható; a növekedés mértéke csupán az új városalakulások kisebb száma miatt szerényebb a későbbinél. A növekedés közel kétharmada a bevándorlásnak tudható be, a migrációs gyarapodás és természetes szaporulat 4:1 arányban viszonyult egymáshoz. Az évtized városi népességyarapodásából a magyarság 100,8 ezer fővel (81,0%), az újonnan létesült városokat leszámítva pedig 88,0 ezer fővel (86,6%) részesedett; természetes szaporulata 22,6 ezer főt tett ki. A két szám különbözete a magyarság vándorlási, illetőleg asszimilációs nyereségére utal. Az etnikai arányoknak a hatalomváltást követő elmozdulása részben a kényszerű reasszimiláció számlájára írható. (Az 1920. évi összeírás pl. a 91,1 ezer többségében magyar anyanyelvű izraelita városlakót zsidó nemzetiségűként könyvelte el.) De szerepet játszott benne az elmenekülés, az államapparátus, a hivatalnok- és szabad foglalkozású réteg kicserélődése, a vidéki román népesség városokba áramlása is. Az újonnan városi rangra emelt települések jobbára már akkor is román lakosságúak, illetőleg vegyes nemzetiségűek voltak. Az 1931–1941. közötti vándorlási nyereség egy része időleges, hiszen az a bécsi döntés nyomán kölcsönösen távozni kényszerült, s javarészt

mindkét oldalon városokban elhelyezett menekültek számát is magában foglalja. Maradandó változás jele viszont, hogy az évtized vándormozgalmainak többlete 53,5%-ban Erdély keskeny déli sávjában, Brassó, Szeben, Hunyad, Krassó-Szörény, Temes-Torontál és Arad megyék városaiban csapódott le.

6. táblázat.
A városi népesség gyarapodásának forrásai Erdélyben a XX. században
(Ezer fő)

Időszak	Tényleges gyarapodás	Természetes szaporulat	Különbség	Új városok, el- és hozzá csatolások
1901–1910	124,6	21,7	79,8	23,1
1911–1920	39,0	-12,5	55,6	-4,1
1921–1930	241,9	18,9	132,3	90,7
1931–1941	190,2	7,3	168,0	14,9
1941–1948	-34,7	-1,8
1948–1956	634,9	243,1
1956–1966	625,5	136,8	351,3	137,5
1966–1972	623,3	240,6
1972–1977	556,0	150,0	406,0	–
1977–1985	740,3	280,4	459,9	–
1985–1992	130,7	160,0	-88,5	59,2

Kurzív szedés: becsült értékek

Az első világháborút megelőző és a második világháborút követő – egymással érdemben egybevethető – békeévek városodásának trendjei között az összesített arányszámokat illetően szembeszökő párhuzamot találunk. Az uralkodó nemzethez tartozók mindkét esetben városi számarányukat jóval meghaladó mértékben vették ki részüket az urbanizációs népességnövekedésből. A magyarság részese a városi lakosság gyarapodásából 1901–1910 között – azonos közigazgatási beosztás szerint számítva – 86,6% volt, míg a románságé 1956–1966 között 88,5%-ot, 1966–1977 között 87,3%-ot, 1977–1992 között pedig már 97,3%-ot tett ki. Történeiszéink szemléletes megfogalmazása szerint a századfordulón a városok a „magyarosodás kohói” voltak. Ezt a – népmozgalmi vonatkozásaiban is helytálló – megállapítást az államnyelv dominanciájáról a későbbiekben is érvényesnek tarthatjuk, amennyiben az erdélyi városok ma már túlnyomó többségükben a románosodás kohói. Az egyetlen – nem elhanyagolható – különbség a nagyságrendek eltérése. Hiszen az urbánus lélekszám növekedése a század első évtizedében – az új városalakulásokon túl – még csupán 101,6 ezernyi volt, ugyanez a szám azonban az 1956-ot követő tíz év során 488 ezerre, újabb tizenegy esztendő alatt 938,7 ezerre, majd 1992-ig további 811,8 ezerre rúgott! Ez az irtatlan szaporulat – mely, legalábbis a nyolcvanas évek közepéig mintegy kétharmad részben a városba áramlás eredménye – nem utolsó sorban annak köszönhető, hogy az 1956-ot követő évtizedekben Erdély egyre inkább a Kárpátokon túli vidékek felszabaduló népességfőlöslegének migrációs célpontjává vált. Ezt a tendenciát már a vándorlási különbözet országrészek szerinti kimutatása (7. táblázat) is sejtetni enged.

A hivatalos nyilvántartások a II. világháború óta az ország folyamatos vándorlási veszteségéről tanúskodnak. (A statisztikai hivatal által kimutatott veszteség egyes időszakokban nem egyezik az országból tényleges távozottak számával. Ez utóbbi – a belügyi nyilvántartás korábban vélhetően szépitett adatközlései miatt – 1989 közepéig a negatív vándorlási különbözetnél nagyobb, utána viszont lényegesen alacsonyabb. Az utolsó két és fél esztendőben felhalmozódott statisztikai veszteséget névlegesnek kell tekintenünk, mivel kb. egynegyede már a megelőző években elszivárgott az országból.) 1956–1989 között a regáti lakosság vándorlási vesztesége meghaladja az országos értéket. A Kárpátokon inneni országrész népesedési mérlege viszont vándorlási többletet mutat, jóllehet a külföldre vándoroltak jelentős része éppen Erdély területéről távozott. Az ő hiányukat értelemszerűen az Ókirályságból érkezettek pótolták. Ennek hozzászámításával a regáti bevándorlás többletét 1956–1965 között 65 ezerre, 1966–1976 között pedig 120–125 ezerre, azaz a vitathatatlanul pozitív vándorlási egyenleg kétszeresére becsülhetjük. Az Erdélybe érkezettek száma az előbbi összegeknél nagyobb, mivel azokat a regátiakat is magában foglalja, akik – képletesen szólva – az Erdélyből az ország Kárpátokon túli vidékeire távozottak helyébe költöztek be.

7. táblázat
Vándorlási egyenleg
(Ezer fő)

Időszak*	Az országban	A Kárpátokon túl	Erdélyben
1901–1910	-89,7
1911–1920**	-265,9
1921–1930	-67,8
1931–1941	+134,6	+158,9	-24,3
1941–1948**	-625,9	-351,0	-274,9
1948–1955	-130,2
1956–1965	-139,7	-166,5	+26,8
1966–1976	-69,2	-142,5	+73,3
1977–1989	-233,2	-251,4	+18,2
1989–1991	-493,8	-142,5	-351,3

* A vándorlási egyenleg megállapításához a január 1-jei (1941-ben, 1977-ben és 1992-ben a népszámlálási, 1989-ben az évközepe) népességszámot vettük alapul.

** Az odavándorlás és elvándorlás különbözete + háborús embervesztesség.

Az Erdélyben jelenlévő regáti népesség tényleges súlyáról, közvetlen (és közvetett) demográfiai jelentőségéről a népszámlálások származási statisztikái alapján alkothatunk képet magunknak (8. táblázat).

8. táblázat
Erdély népessége születési és lakóhely szerint, 1930, 1966, 1977
(Ezer fő, %)

Év	Összesen	Lakóhelyén született		Lakóhelyén kívül, az országban született						Egyéb*	
				Ugyanabban a megyében		Erdélyben másutt		Erdélyen kívül			
1930											
Összesen	5548,4	4105,4	74,0	788,7	14,2	414,8	7,5	68,7	1,2	170,8	3,1
Városok	963,4	400,2	41,5	215,5	22,4	214,5	22,4	44,5	4,6	88,7	9,2
1966											
Összesen	6719,6	4333,9	64,5	1078,8	16,1	791,4	11,8	397,4	5,9	118,1	1,7
Városok**	2619,9	1075,9	41,1	617,2	23,5	542,5	20,7	304,2	11,6	80,1	3,1
1977											
Összesen	7500,2	4640,7	61,9	1329,2	17,7	916,3	12,2	532,9	7,1	81,1	1,1
Városok	3558,7	1499,9	42,1	892,0	25,1	672,5	18,9	435,2	12,2	59,1	1,7

* Külföldön született, illetőleg nem nyilatkozott.

** Az 1968-ban életbelépett közigazgatási beosztás szerint

Mint látható, 1930-ban még mindössze 68 650 regáti születésű élt Erdélyben. Két és fél évtizeddel később ez a szám 397 373-ra, újabb tizenegy év elteltével pedig 532 905-re növekedett. Ezzel egyidejűleg 1930-ban 176 381, 1966-ban 240 805, míg 1977-ben 289 791 erdélyi születésűt írtak össze a Kárpátokon túli területeken. Vagyis az erdélyi részek vándorlási egyenlege 1930-ban még veszteséges volt, ám a továbbiakban a Kárpátokon inneni országrész vándorlási nyereséget könyvelhet el, mégpedig 1966-ban 156 568, 1977-ben 243 114 főnyi értékkel. A példásan sokrétű 1966. évi adatközlés ismeretében – mely időben is szakaszolja az addig lezajlott belső népmozgásokat (lásd a 9. táblázatot) – ez a kép tovább árnyalható.

9. táblázat

A lakóhely-változtatás időpontja az 1966. évi népszámlálás születési statisztikája szerint

Lakóhelyet változtatott	1945 előtt	1945–1966 között	Nem nyilatkozott
Összesen			
Erdélyben él, Regátban született	33 425	344 802	19 146
Erdélyben született, Regátban él	77 069	148 422	15 314
Belső vándorlások egyenlege	-43 644	196 380	38 32
Erdélyben él, külföldön született	54 432	534 44	60 62
Ebből városban él			
Erdélyben él, Regátban született	26 038	267 349	10 860
Erdélyben született, Regátban él	70 532	119 769	10 034
Belső vándorlások egyenlege	-44 494	147 580	826
Erdélyben él, külföldön született	36 555	381 60	3 403

A részletező kimutatások megerősítik, hogy Erdély belső vándorlási egyenlege valójában a II. világháborút követően vált nyereséggé, vagyis azt megelőzően többen költöztek Erdélyből a Kárpátokon túlra, mint ahányan érkeztek onnan. Az 1945-ös esztendő más szempontból is választóvonalat jelez: az Erdélyben élő külföldi születésűek száma ugyanis korábban a valamikori Magyarországról elszármazottakat is tartalmazza, 1945 után azonban szinte kizárólag az egykori Románia Pruton túli vidékeiről idekerülteket foglalja magában. Az 1945.I.1.–1966.III.15. között Erdélyben megtelepedett Kárpátokon túliak száma mintegy 345 ezer, az Erdélyből más országrészekbe távozottaké viszont alig 150 ezer volt. E két szám különbsége, azaz Erdély belső nettó vándorlási nyeresége tehát a születési hely szerinti kimutatásban a II. világháborút követő két évtized során közel 200 ezer főnyi, sőt ha a zömében Pruton túli külföldi születésűekkel, az ideérkezettek közül pedig a népszámlálás időpontjáig elhunytakkal és a nem nyilatkozottakkal is számolunk, nyugodtan kijelenthetjük, hogy meghaladja a 300 ezret, s hasonlóképpen, a városokban is közelíti a negyedmilliót.

A származási statisztika arra is következtetni enged, hogy az 1977-ben regisztrált, egyik országrészből a másikba vándorló tömegből mennyi esik az előző népszámlálástól eltelt bő évtizedre. Az 1966. és az 1977. évi népszámlálás időpontja között az Erdélyben élő regáti születésűek száma 135 532-vel növekedett. Annak megállapításához, hogy mennyi lehetett a beköltözők száma, nem elegendő a két népszámlálás közti különbséget kimutatni, hanem figyelembe kell venni az időközben elhunytak számát is. Ezer lakosra évenként 10,2 halálozást számítva, ez éppen egytizedét teszi ki az összes bevándoroltnak. A vonatkozó számítás alapján azt látjuk, hogy 1966 és 1977 között mintegy 183 ezren érkeztek a Kárpátokon túlról Erdélybe. Hasonló módon ugyanez időszakban 74 ezer Erdélyből Regátba költözött becsülhető. A két szám különbsége közel 110 ezer fő. Az erdélyi románság – tekintettel az országrészek közti népcserre nemzetiségi egyenlőtlenségeire – ezen felül további többletnyereséget mondhat a magáénak.

Az 1977. évi népszámlálást követően a regáti beáramlás felgyorsult. A német exodus tömegessé válásával, illetve a magyarok kivándorlásának a felerősödésével az országból távozók száma 1989 júliusáig az előző évtizedhez képest több mint a háromszorosára emelkedett, s ezzel egyidejűleg tovább nőtt a Kárpátokon túli vándormozgalmak negatívuma is. Ez a mozgás – tekintettel a kivándorlók nemzetiségi összetételére – most már túlnyomó részben az Erdélyt elhagyók üresen maradt helyének a betöltésére irányult, így a regáti betelepülés többlete e tizenkét és fél év alatt legalább 200–250 ezer főnyi lehetett. Az 1977. évi népszámlálási kötet születési hely szerinti kimutatását az előbbieken feltelezett vándorlási nyereséggel megnövelvén, a Kárpátokon túlra vándoroltak helyébe érkezőkkel is számolva, 700–800 ezerre tehető az 1989-ben Erdélyben élő regátiak száma. Ez a szám elmarad azoktól a becslésektől, melyek – nagyvonalú forráskezeléssel, olykor nyilvánvaló publicisztikai túlzással – egy–másfél, sőt másfél–kétfélmillióra teszik az Erdélybe „telepített” románok számát, bár ebben az is közrejátszik, hogy a származási statisztika értelemszerűen nem veszi számításba az időközben elhaltakat, a többszöri lakóhely-változtatás során szülőföldjükre visszatérteket, vagy a frissen megtelepedettek újonnan született gyermekeit. Mindenesetre megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy az idők során a háborús embervesztés, a menekülthullámok sorozata és a folyamatos kivándorlás következtében több mint egymillió fővel apadt nem román népelemek hiányát Erdélyben a románságnak nagyobb-

részt a Kárpátokon túlról az elmúlt évtizedekben érkezettek révén sikerült betöltenie. Ha a statisztikai „könyvvitel” rigorózus szempontjai szerint nem is – hiszen a Regátba elszármazottakat leszámítván Erdély feltételezett nettó vándorlási nyeresége kevesebb mint félmillió –, de fizikai (s mentalitásbeli) jelenvalóságukkal mindenképpen.

Ez – miként az 1977. évi születési hely szerinti kimutatásból kitűnik – túlnyomóan városi jelenlét. A földrajzi mobilitás nem egyszerűen területek, hanem különböző típusú települések között zajló, elsősorban falu-város irányú folyamat. Ebből következően az azonos települési típusok egymás közötti népességcsereje az országrészek közti mozgásban is viszonylag alacsony arányú lehetett. A rendelkezésre álló adatok sajnos nem teszik lehetővé az ez irányú tüzetesebb vizsgálódásokat. Az országos statisztikai átlagokból következtetve azonban joggal feltételezhetjük, hogy a centrifugális népességmozgások inkább falun élőket sodortak a Kárpátokon túlra, míg a centripetális erők elsősorban városokba vonzották az Erdélybe érkezőket. Az ebből adódó eltolódások következtében az erdélyi városok időszakonkénti tiszta vándorlási nyeresége elérhette, vagy meg is haladhatta Erdély összlakosságának a belső vándorlási mérleg mutatta pozitívumát. Ily módon az erdélyi városok 1956-1977 közötti vándorlási nyereségének mintegy egyötödét, 1977-1985 között pedig közel egyharmadát a Kárpátokon túlról származtathatjuk. A regáti bevándorlás többlete tehát – mely a nagy egész tekintve töredékes hozadéknak tűnik – szűkebb területi metszetben vizsgálva már tisztes, helyenként pedig határozottan tekintélyes nyereség. 1977-ben például a Brassó megyei városokban élők lélekszámát 33,2%-ban, a Hunyad megyeiekét 23,4%-ban, de a Temes megyeiekét is 16,2%-ban regáti születésűek tették ki. Ez egyúttal azt is jelzi, hogy Kárpátokon túlról történt beköltözés elsősorban Dél-Erdélybe összpontosult. A Regátból elszármazottak több mint 80 százalékát az említett három megyében, továbbá Krassó-Szörény, Szeben és Arad megyékben írták össze. Noha a belső lakóhely-változtatások vándorvonalai nagy általánosságban az ország egyik végétől a másik végéig terjedtek, a népességtöbbslettel bíró Kárpátokon túli régiókra inkább a szomszédos erdélyi megyék (s újabban Kolozs), illetőleg az előzőekben jelzett ipari központok vonzóereje hatott. A regáti betelepülés eddig az időpontig – Hargita és Kovászna megyéket kivéve – csak közvetett hatást gyakorolt a köztudatban hagyományosan magyar-ként élő városok etnikai népességszerkezetének alakulására. (A regáti születésűek az Erdély északi városaiban élőknek csupán 4 százalékát, de még az itteni románságnak is mindössze 7 százalékát tették ki.) Bizonyos jelzésekből azonban tudjuk, hogy az erőltetett urbanizáció 1977 utáni késleltetett folyamata az észak-erdélyi városokat célba vevő, egyre agresszívabb, gazdasági indítékokkal már nem magyarázható telepítési politikával párosult. A migráció egyik fő forrásvidéke továbbra is az e városokat övező román községcsoport, de lélekszámukat az Erdélyen kívüli vidékekről érkezettek a korábbinál már jelentősebb mértékben gyarapítják. Székelyföldön szinte bizonyos, hogy az ez időszakban más megyékből érkezettek közül a Kárpátokon túliak vannak többségben.

Az országrészek és településtípusok közötti – Erdélyben szükségszerűen etnikai implikációkkal terhelt – gigantikus népességcsere következményei a városokban közismertek. A legkritikusabb, az 1977 utáni időszak etnodemográfiai folyamatainak tárgyyszerű mérlege természetesen csak az 1992. évi népszámlálás mindenre kiterjedő adatainak ismeretében megvonható.¹³ Bizonyára nem lesz érdektelen a migrációs folyamatokban (s nem csupán népesség-kibocsátóként) érintett falvak demográfiai viszonyainak közelebbi vizsgálata sem. Csak egyetlen érdekes vonatkozást emelünk ki, amire korábban László József hívta fel a figyelmet. Az egykor szászok lakta, immár magukra hagyott falvakban jórészt cigányok telepednek meg. Úgy tűnik, eljött az ideje annak, hogy a cigányság, európai történelmében először viszonylag kompakt nemzetiségi területet hozzon létre. Ha e folyamat tovább tart, akkor „egy újabb keleti eredetű kultúrterület kialakulásának lehetünk tanúi” a térségben.¹⁴

Végezetül, az előbbi gondolathoz kapcsolódóan, néhány mondatban érdemes kitérni a nyers etnikai számadatokkal nem mérhető jelenségek problémakörére. A cigányság a nemzetiségi statisztikában „rejtőzködő” népesség. Így van ez a mostani népszámlálás esetében is, amely ugyan minden eddiginél magasabb számban mutatta ki jelenlétüket, de maguk a román statisztikusok hívják fel a figyelmet arra, hogy ez a szám bizonyosan messze van a valóságostól, s azt feltehetően soha nem is fogjuk megismerni. A népszámláláskor olyan esetek is előfordultak, amikor a cigány családok nagyon komolyan, sokszor erőszakos hangnemben hívták fel a kétkedő számlálóbiztosok figyelmét, hogy csak az általuk bediktált (többnyire román vagy magyar) nemzetiséget írják be.¹⁵ Ez nyilvánvalóan az alapadatok nivellálásához, az etnikai számsorok bizonyos fokú egyneműsödéséhez vezet. Ezt az egyneműsítő tendenciát erősíti, hogy korábban jelentős súlyú kettős kötődésű rétegek (mint például a zsidók) ma már fizikailag is hiányoznak az erdélyi palettáról. Ez elsősorban a magyarság vesztesége, amit nem enyhít, hanem inkább növel az újabb keletű kettős identitások kialakulása. A csalódást keltő előzetes

eredmények után ezért is tekintettünk fokozott várakozással az anyanyelvi számadat elé, mert reméltük, hogy az lényegesen magasabb lesz, s az így kimutatott interetnikus átfedések széles ívben rajzolják meg az erdélyi magyarsághoz kötődő más nyelvűek, vagy más nemzetiségűek körét. Az időközben nyilvánosságra került számok azonban különösebben nem módosítják az előzetes adat sugallta összképet. Az erdélyi magyarság interetnikus kapcsolódásaink főbb adatait a korábbi népszámlálásokkal egybevetve a 10. táblázat összegzi.

10. táblázat
Az erdélyi magyarság etnikumközi kapcsolatai az utóbbi népszámlálások adatközléseiben
(Ezer fő)

Év	Magyar anyanyelvű	Ebből más nemzetiségű	Magyar nemzetiségű	Ebből más anyanyelvű	Anyanyelvi és nemzetiségi adatok különbözete
1956	1616,2	76,2	1558,6	18,6	57,6
1966	1626,1	43,5	1597,8	15,2	28,3
1992	1619,7	46,6	1603,9	30,8	15,8

A táblázat, ha úgy tetszik, megnyugtató, hiszen első pillantásra egy zömében homogén, magát minden körülmények között magyarnak valló, az idők során „lecsiszolódott” nemzetiség képét mutatja. Ám tudjuk, hogy rétegzettségét, politikai meghatározottságát, életviszonyait, földrajzi kiterjedését illetően korántsem egy tömbből kifaragott, ellenkezőleg, sokfelől kikezdhető nemzetiségi társadalomról van szó. Ennek tudatában az etnikumközi átfedések szerény számai inkább nyugtalanítóak, s egy folyamatában nehezen követhető, legfeljebb népszámlálásonként e töredezettségek által előre jelezhető nemzetiségi erózió képét vetítik elénk. Legvalószínűbb azonban, hogy mint mindig, ezúttal is csak az erdélyi magyarság jellegzetes – társadalmi és térbeli – tagolódásai mentén juthatunk, helyenként megnyugtató, helyenként pedig feltehetően nyugtalanító következtetésekre.

Vajon lassan elmondható lesz az erdélyi magyarságról is, hogy „rejtőzködő” nemzetiség? Esetleg felül kell vizsgálnunk mégoly megalapozottnak hitt vélekedéseinket, melyekbe kapaszkodva végül is csupán a valóságos helyzettel való szembesülést odáztuk el idáig? Akármiként is van, remélhetően az új népszámlálási kötetek tanulmányozása segíteni fog bennünket a tényleges állapotok realitásabb szemléletű, avitt beidegződésektől mentes megítélésében.

Jegyzetek

- ¹ VARGA E. Árpád: Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Budapest, 1992. 161–167. p.
- ² NYÁRÁDY R. Károly: Erdély népességének etnikai és vallási tagozódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig. KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének történeti demográfiai füzetek 3. sz. Budapest, 1987. 7–55. p.
- ³ NYÁRÁDY R. Károly: Az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek kiértékelése, különös tekintettel a nemzetiségi és anyanyelvi viszonyokra. A Külügyi Intézet számára készült kézirat. Budapest, 1983. 84 p., 6 t.
- ⁴ KLINGER András: Erdély népessége anyanyelvi összetételének alakulása. = Statisztikai Szemle, 1991. 10. sz. 813–835. p.
- ⁵ SEBŐK László: A romániai magyarok száma a népszámlálások és az egyéb statisztikák szerint. = Századok, 1992. 3/4. sz. 382–401. p.
- ⁶ DÁVID Zoltán: Szlovákia és Románia vallási megoszlása az 1991. és 1992. évi népszámlálás szerint. = Hitel, 1993. 2. sz. 88–93. p., Körbetekintés. A szomszédos országokban élő magyarok 1992-ben. III. Románia. = Magyar Szemle, 1993. 6. sz. 651–660. p.
- ⁷ A Statisztikai Szemle 1992. 7. száma tanulságos szemelvénygyűjteményt és bibliográfiai útmutatót közöl a hazai nemzetiségi statisztikai szakirodalomból, HORVÁTH Róbert A nemzetiségi és a nemzeti kisebbségi statisztikai módszertana c. tanulmányához kapcsolódóan.
- ⁸ KARÁDY Viktor: Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá? = Századvég, 1990. 2. sz. 11. p.
- ⁹ BURGDÖRFER, F: Recensământul general al României din 1941. Dare de seamă. = Analele Institutului Statistic al României. Vol. I. București, 1942. 327. p., MANUILĂ, Sabin: Die volkspolitischen Folgen der

- Teilung Siebenbürgens. Bukarest, 1941. 45–46. p.
- ¹⁰ MANUILĂ, Sabin: i.m. 15. p.
- ¹¹ DÁVID Zoltán: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. = Valóság, 1980. 8. sz. 90. p.
- ¹² A Magyar szent korona országaink 1910. évi népszámlálása. 6. r. Végeredmények összefoglalása. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 64. köt. Bp. 1920. 27*. p.
- ¹³ A migrációs, urbanizációs és etnikai folyamatok részletezőbb – az 1992. évi népszámlálás születési hely szerinti statisztikájára is kiterjedő – áttekintését lásd: VARGA E. Árpád: Városodás, vándorlás, nemzetiség. Adatok és szempontok az erdélyi városi térségek etnikai arculatváltásának vizsgálatához. = Hitel (Erdélyi szemle), 1994. 5/6. sz.
- ¹⁴ LÁSZLÓ József: Időzített bombák. Gondolatok népesedésünk jövőjéről. 2. = A Hét, 1990. 39. sz. 9. p.
- ¹⁵ GHEȚĂU, Vasile: Mai mult decât o simplă numărare. = Azi, 1992. júl. 7.